

Juan Arregui

"TXINTXUA"

Gure aurreko azken artzaina Hernanin nola izan den.

Luix Mari Zaldúa Etxabe

Eguiazqui, guztiz da arrigarria Guipuzcoaco mugapean gaurco egunean arkitzen dan ardidia, eta ez da guichiagocoa berac modu ascoz ematen dabeen lacaren balioa. Juan Ignacio Iztueta, 1847¹.

1. Gogoan dut oraindik Juanito estreina ezagutu nuen goiz hura. Toponimia bilketa lanetan genbiltzan eta, Azketa aldeko parajeen gorabeheretan jantzi asmoz, ilunpean Lapurtxulo pareraino automobilez joan ondoren, eguzkiaren lehen izpiekin, oinez, Antzuserobe aldera abiatu ginen. Eguna eguzkitsu eta fresko esnatu zen. Ihintza zanpatuz, mendiko aire hotz eta garbia arnastu ahala animoa pizten ari zitzaidan. Egunsentian, Galolegiko hegian zehar gindoazela gure gidariaren solas atseginak atentzioa deitu zidan. Mendiko doinu isila pausoez bakarrik etetzen zuten. Sudurrak gorri-gorri, Antxistako zabalera iristerako, Juanitok aipatutako lgeldoarritan landutako hiru aurpegitako mugarria ikusteko irrikitan geunden. Irumugarrietako hegian barrena jaisten gindoazen neurrian, han, aldapa aldrebes hartan, harri eta landare artean, inork ezer bila zezakeenik ezinezkoa iruditzen zitzaidan. Halako batean, Juanito gelditu egin zen. Begibistan ezer ikusten ez nuenez, haize piska bat hartuz, argibideren bat entzuteko prest, belarriak irekita lurrera begira jarri nintzen. Bapatean, belar eta inostorrak aldeetara banatzearekin, Donostiar, Hernaniar eta Urniatarrek, hantxe, duela hirurehun urte baino gehiago ezarritako mugarria agertzen joan zen². Aho zabalik gelditu ginen. Ez da posible, pentsatzen nuen. Nola jakin dezake inork mugarri hau hemen dagoenik... 1989ko irailaren 20a zen.

Orduztik hona Juanitorekin behin baino gehiagotan egoteko parada izan dut eta beti ere estreinako atsegintasun sentsazio bera nabaritu izan dut. Antzinako euskaldun legez ez du hitz jario nekagarriarik, ez eta hitz mingarriarik bere ahotan jartzen. Ahots sakon eta gardenenez makina bat informazio eman izan dit inoiz konturik eskatu gabe.

"Txintxua" ezizenez ere ezagutzen den Juan Arregui, 1919ko irailaren 27an, Hernanin, Osiñaga auzoko Txintxuaenea³ baserrian jaio zen. Bere bizitzako lehen urteak honela kontatzen ditu Juanitok:

Oaindala irurogeitasei urte⁴, oñ eakutsikoizut txabola⁵, lo nun inun bakar bakarrikan, beatzi urtekin bakar bakarrikan. Emenetzan gizonik iñon, txondarzalemat, txondarremat itten ezpazan or, etzan izango. Aanon⁶ aldenekua izango zan gizona. Ta anayare emen eotezan ardikiñ eta, txerrikontua ekarri niñun. Au paariya zan dena e, emen etzan piñuik aleate, bat biardare etzenun billatuko mendi guzin. Au dena, Asketaoi dena paariya zan da, txerrik azte giñun ezkurreako. Onea, txerrikontua ni e, lau txerri beidatzea emen. Da anaya txabolinda aspaldi eote zan beti, bordoik gue attak eta gue añayak eta indaku tia eta, anaya jun zan da, "- geatuko al aiz bakarrik? esantzian. "- Nik junbiarra zakat". Oi ebiya!, ikearri intzun gabartan. Ementxe bakar bakarrik utzi niñun. Etxea juntzanian

1 - Guipuzcoaco Provinciaren Condairia edo Historia, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao 1975, 169 orr. 1. ed. Ignacio Ramon Barojaren moldiztegi, Donostia 1847.

2 - 1671an Urumeako zilegimendiak Donostia, Hernani eta Urnieta artean zatitu zirenean hain zuzen ere.

3 - Elizalde edo Elizaldenea bezala ere ezagutua.

4 - 1994ko irailaren 24ean egindako grabaketa.

5 - Hernanin, Antxista bezala ezagutzen den parajearen dagoen txabola bati buruz ari da.

6 - Aranon.

arrebak errita nola emantziyon, " ume postura ua zertan utzik an bakarrik eozin gauza pasartzekore!". Ta ordutikan beti, nik beti ardik izanduittut, beti ardik izandittut eta, Zukiñan⁷ amazazpi urtian attu nitzan ni lanian da, geo andikan zeatu nitzanian berriz ostea.

Antzuserabeko etxolaren barrukaldea.

Soldaduskara deitu zuteneko garaia ongi gogoratzen du Txintxuaeneko artzainak:

Ni bai, morroi askotan. Ni beatzi urtian artzai batekin, Aralarko artzai batekin, beatzi negu pasattut. Da an beatzi negu, da andikan beatzi urtekin junitzan da emezortzi urtekin bueltatu. Arekin eon negun, da Albixturren eotegiñan Aralartik etorrita eta, ortikan Astiasua etortzezan artzayoi ta, Albixturtikan Astiasua zetorrela atta topo. Kamiñoz etzan izango oainbeste aukerikan kotxian, Irurakuortan, gu ardikin, oaiñ baño libertade obia zeon kamiyun da, esantzian: "-motell soldau junbiarkok". Emezortzi urte. "Soldau junbiarkok, kinta eskatu omendiyek iria ta". Artzaya area eaman... Gerra⁸, zazpi urte pasa, zazpi urte e...

Juanito Arregi bere artaldearekin.

7 - Zukiñagako paperolan.

8 - 1936ean hasi zen Espainiako gerrara.

9 - Alegia ardiei ilea mozteko

10 - Egun hartan Iñigo Gomez kamarak lagundu zidan.

Beraz ez ziren oso xamurrak izan lehenengo ho-geitabost urte haiek. Larre motxean hazitakoa da ezbairrik gabe gure Juanito. Baina horrek gizakien artean tratuan gorde beharreko errespetoa maite ez duenik ez du esanahi inondik ere:

Nik sentitze eana esangoizut: nik eskolik eztet, umiak azittut, atea giñun nolaatte ta, umil da, errespetua beste eozinek añetxe badeu. Askok ministruak baño geyo, ez zea, edukaziyoat eo. Nik ikasi dean edukaziya oain kontra dijuaz denak, oain bakoitzak beak pentsa dezala ortik aurea nai duna baño, "- oi txoakeya dek!. Txoakeya izangok paño...

Deitoratzen duen beste gauza bat gure aurreko guraso zaharren jakinduria gutxiestea da:

Gaur oandikan ilbera-ilberri txoakeya ala esateutenak bade basarritarrak e, txoakeya dala oi.

Eta segidan simaurra ateratzeko, arbolak botatzeko, belarra egiteko, etab. ilargia kontutan hartzeak dituen abantailak esplikatzen dizkit. Artzantzari dagokionez:

Ardikontun baita, moztokore ilbera onena⁹.

Baina egunetik egunera kontu horiei gero eta jaramon gutxiago egiten zaie. Jakiña, nei esateiate-na: "eorri zarra aiz ta zarrentzat siñistatu biarkok". Nik ain esana gaur fede geyokat emengo extudian-tiak esanda baño. Lengo zarrain ze ua, ez oaingo gaztiona. Lengo zarran ixtoriyua naigenuke.

2. Luze joko luke Juanitok erakutsi eta irakatsitako guztia lerro hauetan adierazteak. Nondik hasi ere jakingo bagenu ez litzateke gutxi. Inoiz ahaztuko ez dudana egun bat, "Ankamotza" (Bartolomé Uranga) difuntoa, "Mikelaiko Xanti" (Santiago Gorrochategui), "Larrai" (Jeronimo Tejeria gaztea) eta "Txintxuarekin" (Juanitorekin), hots, lau artzainekin, bazkaldu ginue-neko hura da. 1989ko azaroaren 10ean izan zen. Barrukaldea astintzen dizun egun horietako bat. Ordu pare bat lehenagotik, "gertakizun" bat izan zitekeen (eta izan zen) bilera hura ongi baino hobeki erregistra-tu asmoz, bideokamarak, mikroak, kableak eta gai-nontzekoak jartzen eta frogatzen genbiltzan jate-txean¹⁰. Lehenengo iritsi zen Juanitok, bidean, "Anka-motza" zekarren automobila ikusi zuela esan zidan. Artean ez nuen egun leienda den Amunolako artzaina ezagutzen. Bere etorrera espektazio osoz itxaroten genuen guztiok. Gogoan daukat automobiletik bere kabuz atera zenean aurpegian ikusten zitzaion irrifarra.

Bazkalondoan kontu zaharrak bata bestearen atzetik etortzen hasi ziren. Lautaik hiru artzain zaharrak izanik,

nola ez bada, otsoei buruz hitz egiten aritu ziren¹¹. Hona hemen Juanitok kontatutako bi pasarte:

Askotan attuba. Usateitatan¹² atea zala mandazaya, da an mandazaya bizitzementzan da, mandazaya, ordun otsuakin, otsuakin gaizki. Gaayaitan izango zan da, goizian goiz ateabiar, illuntzea eola atea biar da, bosto zazpi mandokin atea omentzan Usateitatan mandazayoi ta, bakizu aurreneko manduan izatezan mandazaya gañian genealian, da ya ordun igarraiko ziyon batenbatek segittuko zula zea oi ta, mandazayak otsuan auriya attu ementzun da, zaunka: "- uuu". Da settu ementzun baño, "- etziok tokik!", esate zuen gue attazanak eta, ala esate zuen aren attak eta esate zuela. Andik beroxio, saltatu ta, langan utzi ementziyon mandua, ta beste manduakin korrika etxea. Da sartu omentzan, etxea sartuko zittun beste manduak,... Andik puskatea, an irrintziya ta, manduak bakizu nola aldarrikatzeun atian, ireki ementzun atioi goiko, lengo garai bateko atiak goiko leiatilla izate zuen, ua iriki ementziyon mandazayak eta, "- oañe torri aiz gixajuoi, etorri aiz". Amarrak puskatuk ementzazkan otsuakin burrukan. "- Etorri aiz, ze indiyek" eta, bakarrartan asi zun, orduako dena beotu, irikiyo atia barrena sartzeko:

txikitu eiñementzun settun manduak¹³.

Nik attu izandut, gue attai, gue attazanak eta esate zuela, beiñ mendiñ, Onyiko partiortan, ardik sartu artzayak, sartu artzaya barrena ta, akabo bat falta, "- bat faltait pa..." ta, "-ara ba !". Ordun otsua izango zan nausi mendiyotan, otsua izango zan nausi. "- Jun biarkoit pa!". Ordun illunbista asiya ... Arriyakin txinparta aterez, nola izateida arrik, aikin, suba ikararriya omendu otsuak, sua ikeratu itte emen da, ikeragarriya emen da, sua aterez, txinparta. "- Jun biarkoit pa!" ta, bertan ikusi otsua ta, elorritxui bat ementzeon, elorritxui baten gañea iyo, salbatzeko artzaya. Ankako, esaera izangok ta etzakit pixkemat izangoian da, ara jun da otsuak juxtu juxtu ankeko zea ua arrapatzen, oñeko zain partikularroi. Ta ortikan odola dena txupatuta, urrengoeunian artzaya ilda billatu ementzuen.

Azkenerako bideozintarik gabe gelditu ginen. Benetan aparta izan zen bazkaloste hura. Amaieraren unea iristen ari zelarik, - ordurako Txirritaren gorabeheretan murgildurik genbiltzan -, Juanitoren zale-tasun eta trebetasuna tentatzea pentsatu genuen, bertso batzuk botatzeko eskatuz. Denak ez badakartzagu ere, hona batzuk:

Antzesarobeko etxola kanpotik.

11 - Otsuak Urumea aldeko mendietatik noiz desagertu ziren ez dakigu zehatz, baina mende honen lehen hamarkadetan, gutxi izan arren, artean bazebiltzala pentsatzeko arrazoirik badago. Horrela, Bartolomé Uranga artzainak adibidez, otsoen azken erasoak gogoratzen zuela (Zuloeta baserriaren inguruan) eta bere begiekin hanka-arrastoak ikusi zituela aipatu izan zidan. Aurreagokoa bada ere ikus 1992ko ilbeltzaren 5ean *El Diario Vasco*-n berrargitaratu zen notizia hau: *Aquellos primeros días de 1882 se vieron manadas de lobos por los montes de Goizueta, Urnieta, Arano y Berástegui. Estaban hambrientos y atacaron a las ovejas llegando su voracidad a atacar animales mayores. Y así el 3 de Enero le comieron a una mula uno de los cuartos traseros. Varios cazadores de San Sebastián, Hernani y Urnieta dieron batidas para cazarlos, sin mayores resultados.* (1. ed. El Urumea egunkaria, 1882ko Urtarrila.). Zaharragoen bila joanez gero, Hernaniko Udal Artxibategian dagoen 1591ko dokumentu batean (Sig.: C-5-I-1-9.) "...se reparen los puercos que andan en la montaña de hosos y lobos, y se defiendan por sí mismos en la entrada estrecha..." irakurri daitekeela aipatu. (cf. María Rosa Ayerbe, "Sobre el habitat pastoril y la pasturación de ganado en el valle del Urumea (Guipúzcoa)", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 7-8 (1986-1987), Barcelona 1987, 320 orr.).

Urumea aldeko artzainek, artaldeak pizti hartaz babesteko, alde batetik, artzanorak erabili ohi zituzten. Arriskua haundia zenean, gauez, artzainak, txandaka, sua eginda "otso-guardian" egoten ziren. José María Legarreta Aranoarrak (83 urte) eta Bartolomé Urangak emandako informazioa.

12 - Usategieta baserria (Hernani).

13 - Alegia mandoak mandazaia hil zuela.

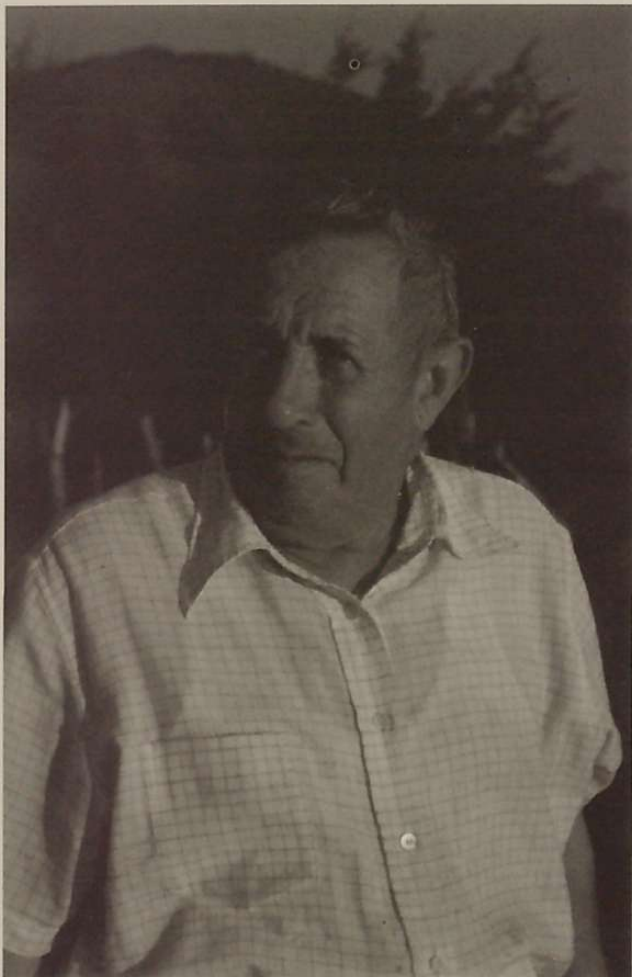
1.
Mundu onetan jayo giñan da
guztiyok degu sufritzen,
Euskal mendiyak gaur eztakite
biar ainbeste maitatzen.
Geuren garayan atentziyua
geyago gendun ibiltzen,
orduan asko sufrittugatik
gaur ez da iñor kupitzen.

4.
Irutatik bat bukatu zan da
emen dago bikotia,
amaikistori esango zuten
batian eta bestian.
Oyen bizitza mixeriya zan
zenbateraño kostia,
zer besarkada emangoyozuten
beste mundun ikustian.

2.
Gaur bizirikan mendi zarronek
aizu lenoko artzayak,
gaintxuanak jua zaizkigu
attu zaizkigu usayak.
Garayartan e izaten ziran
lagunak eta etsayak,
bañan gureztat bukatu dira
soñu eder ta sasoyak.

5.
Orañ Marttolo azken bertsua
ez nuke buka nai izu,
zuk txintxo ta lanaundittuzula
ondo asko badakizu.
Aurrera ere gure artian
onela segittu zazu,
urte askuan alkar kusteko
besarkada bat ekatzu¹⁴.

3.
Irukoaundiya juntatzen ziran
nago ni enteratua,
Larrail zarra eta Txintxua
Marttolo maiorazkua.
Mendiyoi bai garayartan
garbiya eta juxtua,
egiya esan euskal aldetik
gureztat oi bukatu a.

Juanitoren aurreneko plano.

3. Azkenekoz Juanitorekin 1994eko urriaren 7an egon nintzen. Urtero lege, udazkenarekin, artzainei, artalde tokiz aldatu beharra (trashumantzia) iristen zaie. Une oso berezia izaten da. Artalde hartu eta neguarengandik ihesi, herri edo baserrira jeisteko garaia. Mendiko artzainen hejira partikularra.

Txikia nintzenean artalde bat herria zeharkatzen ikustea, artean nahiko arrunta izan arren, gustoko ikuskizuna izaten genuen. Artilezko uholde hura kaleetan zehar, artzainak aurrean eta atzean, artzainzakur prestuak zaunkaka gora eta beheara. Arku-meak, ardi beltzak, bildotsak, atzean errenka doazen ardiak eta artzainak daraman umerria. Zintzarri, marru eta zaunka zurrumbilao. Ondoren bikor orlegizko arrasto amaigabea... Eta isiltasuna.

Arratsalde hartan Txintxuaeneko artzainak artalde dagoeneko Antsokotxolan zeukan¹⁵. Biharamonean, oso goiz, toki aldaketa edo trashumantziaren bigarren etapa burutu beharra zeukan. Azken urteetan udara partean Juanitok Antzuseroben dagoen etxola erabili du¹⁶. Udazkena iristean, artalde handik bizileku duen Ekogor berri baserriraino¹⁷ eramateko, Urrietako herrigunean, errepide nagusia zeharkatu behar izaten du. Goizaldean, 6ak aldera, ilunpean, jendea lo dagoenean, egiten du lan hori, inori enbarazurik ez egiteko. Ez litzateke auto gidariengandik irain eta mehatxuak jasotako lehenengo aldia¹⁸.

14 - Benetan momentu hunkigarria izan zen bi artzain zaharrak besarkatu zireneko hura. Bartolomé Uranga Ochotorena "Ankamotza", Hernaniko asiloan urte luzeak eman ondoren, 1992ko irailaren 26ean hil zen, 87 urte zituela.

15 - Zorroztarri eta Arlegor bitartean. Egun hartan bere semeak eta Martín Urdangarin artzainak lagundu zioten.

16 - Azketa aldean, Antxistatik es oso urruti. Etxola eta bordei buruz aipamenik zaharrenetako bat, María Rosa Ayerberen eskutik daukagu ("El habitat...", 319 orr.). Horrela, 1591an, Urumeako zilegimendietako *exido*, *aguas yervas* eta saroeetan, besteak beste, honako eraikuntzak egongo ziratekeen (H.U.A., C-5-I-1-9.). Lehenik *Chabola* edo *chozas* deiturikoak genituzke. Abeltzainek eraikitzen zituzten eta ezin zezaketen teilarik izan estalkian. *Choza* ikazkinek eraikitako txabolei ere esaten zitzairen. Hirugarren *casa* mota bat *Hurdandegui*-k ziren. Txerriak hartu eta otsoetat babesteko adarrekin eta ondoren hauek lurrez estaliz egiten ziren.

17 - Santa Barbara atzean, Galarreta pilotalekutik gertu. Garai batean Txintxuaenara eramaten zituen.

18 - Hori artaldearekin errepide nagusi edo kaminuren batetik dabilenean gertatzen zaio. Mendian zakurrak eta automobilak (t.t.) dira ardiaren erasotzailerik handienak.

Artaldeak ostiralez ez mugitzeko siniskeriaz, inguruko mendi hoberenak zeintzu ote ziren, "Patxiku Learralde" difuntoaz, zeukan ardi kopuruaz¹⁹, olatuaz²⁰ eta ajeatzeari buruz²¹ aritu ginen hizketan. Ilunabarra zen. Erretratoak ateratzez bukatu nuenean, Juanitok, artaldea bildu eta Montefrioraino eramango zuela esan zidan. Segidan ageriko puntu batera joan zen. Makila lurrean ipini eta, hankak elkartuz, gorputzaren pisua euskarriaren gainean ezarri zuen, eskuak bular parean zituelarik. Labur txistu egin eta ardiak deitzen hasi zen:

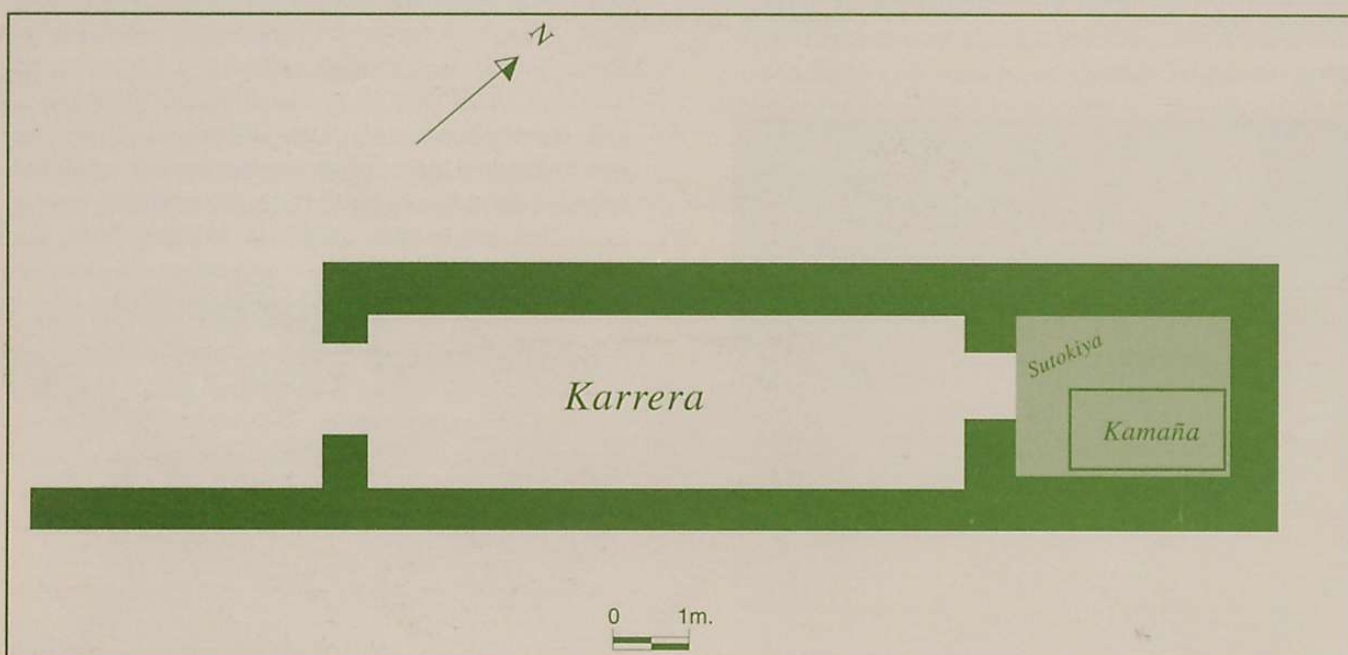
"- Jotz!, torri, jozz !. Jotz !, torri, jotz !.... Torri, jotz! Jotz !, torri ... Jotz !.

Ardi guztiak, mantso-mantso, pixkanaka-pixkanaka, Juanitorengana hurbiltzen hasi ziren. Dударik gabe

ardiek ongi ezagutzen zuten deia zen hura. Nere artean, beste hainbatetan bezala, etorkizunekoek ikusiko ez duten zerbaiti begira ari nintzela pentsatu nuen. Milaka urte²², justu gureganarte, mendi haietan iraun zuen bizimodu baten azken ikustaldietako bat izan zitekeena begien aurrean neukan.

Une hura betirako gorde nahian, erretrato batzuk ateratzeko, piska bat aurreratu egin nintzen. Eguzkia, gorri gorri, itsasaldean ezkututzen ari zen, artaldeak eta artzainak bidean aurrera egiten zuten bitartean. Gero eta hurbilago zeuden. Kamararen lentetik begira, konturatzerako ardi tartean negoen. Juanito pareparetik pasa zen:

" - Urruna jute zeanian txaoia akordatu, an, beatzi urtekin, Txintxuak intzula lo e!...

Antzuserobeko etxolaren planta.

19 - Ehun eta hirurogeita hamar zeuzkala esan zidan, berrehun baino gehiago ere eduki izan dituelarik. Dena den kopuru egokia edo "topea" berrehunekoa litzateke, Hernani-Urrietako mendietan lauhun burutako artaldeak ezagutu baditu ere.

20 - Olatua ? Koskorra atea, kokozpian boltsat.

21 - Ajiatua do. Gibela galdu. Lintzura, urdinu ura, usteldu. Gibela izorratua dena. Ur geldiya eaita, txalburuk dauden ura, ur geldiya, ur galdua, ur txarra eaita.

22 - Marizulon aurkitutako materialei esker, badakigu Urumea aldean Neolitikorako, duela 5.000 bat urte, artzantzan hasiak zirela, artean iharduera nagusia ehiza bazen ere (cf. Amalia Cava, "El neolítico en el País Vasco", *Munibe*, 42, Aranzadi Zientzia Elkartea, Donostia 1990, 104or.). Bestalde, hain ugari diren megalitoek Urumea inguruetan Brontze Aroko eta Burdin Aroko iharduera nagusienetarikoa bat urte osoko artzantza litzatekeela adieraziko lukete. (cf. Xabier Peñalver, "Mulisko Gainako aztarnategiaren indusketa", *Munibe*, 39, Aranzadi Zientzia Elkartea, Donostia 1987, 119 orr.) Erdi Aroan, dokumentazioa hasten den garaian, Urumeako mendietako iharduerean barruan artzantzak zeukan garrantzia nabaria da, sareak eta larreak baitira XI. mendean Donostiako monastegiari ematen zaizkion ondasunak eta hauek artzantzarekin lotuak daude ez bairik gabe. Bertan ematen zen artzantza trashumantzia motzekoa litzateke (cf. María Rosa Ayerbe, "El habitat...", 319 orr.). XVI mendean, Carlos I.-ak berretsitako Hiriko ordenantzetan ikus daitekeen bezala, Hernaniarren ogibiderik garrantzitsuenetako bat artzantza zen. (cf. María Rosa Ayerbe, "Ordenanzas Municipales de Hernani", B.R.S.V.A.P., XXXVIII, Donostia 1982, 275 orr.). Aurrerago, XIX. mendean, 1864ko Gipuzkoako Nomenklaturari esker, garai hartan Hernanin (Landerbasoa barne) denboraldika habitututako 11 txabola zeudela badakigu. Datu hori osatuz, 1843an Hernaniko elizari zergak ordaintzen zizkioten ganaduzaleen zerrendan, urte hartan Urumeako zilegimendien Hernaniko partean, normalean 40-60 burutakoak ziren artaldeetan banaturik, 1.480 ardi baino gehiago zeudela biltzen da (sig. C-7-III-1). Zerrendan 80 burutako 3 artalde eta 100 arditako bakar bat agertzen dira soilik, hots, baserriko artalde txikiak ziren gehienak. Horrek ardi hori bakarrik zegoenik ez du esan nahi, mendiko artzainek elizari zerga hori ordaintzen ez ziotela baizik. XX. mendearen erdialdera arte gauzak nahikoa antzeko jarraituko lukete, hortik aurrera piskanaka-piskanaka artaldeak eta artzainak desagertzen joan direlarik. Artzainen txabolekin ere antzeko zerbait gertatu da. Gaur egun, ganaduzalerik badabil ere, ez da artzain bakar bat ere gelditzen. Duela hamarkada gutxi berriz hogeita hamarretik gora izango ziren udaberritik udazkenera beren haziendekin Hernani eta Urrietako txaboletan ibiltzen zirenak (Bartolomé Uranga difuntoak emandako informazioa).

Bukatzeke, eta etnografian legez gauzak zeuden tokian uzteko, berarekin hasi geranez, hona hemen Juan Inazio Iztuetak, 1847an, artalde baten osaketa nola esplikatzen zuen:

Artalde bacochoa contatzen da comunquiró eun ardi eta ogeui bildots urte betecoquin. Samalda oetaco bacochoac urteric guelienetan izango ditu laurogei ardi umeguitecoac, beste ogeuiac lagatzen diralaric antzu eta illurtu guertatzen direanentzaco. Laurogei arcume jaiotberrietatic, ogeui ta amar bezalatsu utzico ditu Artzainac aurreraco acitzen, leneco oñean artaldea irozo dedin, eta osterontzeco berrogeui ta amarrac guelditzen zaiozca berrian saltzeco. (Juan Ignacio Iztueta, *Gipuzcoaco Provinciaren Condaia edo Historia*, 169-170 orr.)